

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА**

Гузенко Олена Анатоліївна

УДК 37.02:373.3

**ФОРМУВАННЯ МОТИВАЦІЇ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УМОВАХ
ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОЇ ОСВІТИ**

13.00.09 – теорія навчання

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата
педагогічних наук

Київ – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Волинському державному університеті імені Лесі Українки

Науковий керівник кандидат педагогічних наук, доцент
Томашевська Ірина Петрівна,
Волинський державний університет імені Лесі Українки,
доцент кафедри педагогіки

Офіційні опоненти доктор педагогічних наук, професор,
Член-кореспондент АПН України
Бібік Надія Михайлівна,
Інститут педагогіки, заступник директора
з наукової роботи

кандидат педагогічних наук
Шапошнікова Ірина Миколіївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
завідувач кафедри педагогіки та методики
початкового навчання

Провідна установа Кіровоградський державний педагогічний університет
імені В.Винниченка, кафедра педагогіки, Міністерства
освіти і науки, м. Кіровоград

Захист відбудеться 7 лютого 2002 року о 16.30 год. на засіданні спеціалізованої вченої
ради К 26.053.02 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601,
Київ, вул.. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано 5 січня 2002 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В.Долинська

Загальна характеристика роботи

Актуальність і доцільність дослідження. Суспільно – політичні, економічні та культурні процеси, що відбуваються в Україні ставлять перед наукою і практикою завдання пошуку шляхів персоніфікації освіти.

Реалізація нової мети освіти спрямовується на утвердження партнерських стосунків між учасниками навчального процесу.

Якщо директивні педагогічні впливи на особистість учня призводили до вимушеного виконання запропонованих вчителем завдань, то демократичні – мають спонукати до реалізації інтелектуальних можливостей заради задоволення власної допитливості. Ефективність розгортання такого навчально-виховного процесу, в основу якого покладено прогресивні ідеї сучасної освіти, має досягатися шляхом формування внутрішньої мотивації навчання вже з молодшого шкільного віку. Особливого значення набувають при цьому пізнавальні мотиви, оскільки забезпечують розширення меж розумового потенціалу підростаючої особистості, збагачення теоретичних знань практичним досвідом, сприяють розвитку волі учнів, виробленню вмінь самостійно ставити проміжні та кінцеві цілі, планувати свою діяльність, прогнозувати можливі результати.

Аналіз наукової психолого – педагогічної та методичної літератури свідчить, що питання мотивації навчання учнів як засобу досягнення результативності навчально-виховного процесу завжди були предметом інтересу вчених. Я. Коменський, Я. Корчак, А. Макаренко, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський акцентували увагу на використанні в змісті навчального матеріалу життєвих ситуацій, на необхідності створення сприятливого емоційного мікроклімату для інтелектуальної праці школярів. Серйозними перешкодами на шляху збереження природної допитливості дітей вони вважали зловживання вчителем негативними оцінками, пригнічення та обмеження внутрішньої свободи мотивації дитячої особистості. Проблема формування мотивації навчання досить повно, концептуально-цілісно розглядається і сучасними дослідниками: В. Давидовим, М. Дригус, Н. Зубковою, О. Скрипченко, О. Шабаліною, Г. Щукіною, які виходять з того, що особистість в онтогенезі проходить ряд етапів розвитку, тому виникнення пізнавальних інтересів у молодших школярів пов'язують з віковою детермінованістю.

Вагомий внесок у розкриття теоретичних аспектів мотивації навчальної діяльності особистості здійснили А. Золотих, В. Леонтьєв, А. Маркова, М. Матюхіна, В. Моргун, А. Нісімчук, О. Падалка, які акцентували увагу на дослідженні особливостей побудови мотиваційної сфери індивіда, етапів формування мотивів та механізмів їх функціонування у свідомості людини, інтенсифікації та оптимізації педагогічного процесу.

У кінці 90-х років XX ст. вперше було обґрунтовано концепцію формування пізнавальних інтересів як обов'язкового компоненту особистісно орієнтованої моделі початкової школи і створено на її основі дидактико-методичну систему ефективної взаємодії вчителя й учнів у навчальному процесі (Н. Бібік). Також були визначені ознаки особистісно орієнтованого навчання, які забезпечують розуміння змістових характеристик інноваційного підходу щодо проектування та організації навчально-виховного процесу в початковій школі (О.Савченко).

Зважаючи на велику кількість різноманітних підходів до розкриття специфіки формування мотивації навчання в дітей молодшого шкільного віку, важливо відзначити, що на сучасному етапі в педагогічній теорії і практиці недостатньо обумовлюється успішність пізнавальної діяльності учнів особистісно значущими факторами в організації навчального процесу. Потребує більш ґрунтовного вивчення проблема впливу на успішність навчання молодших школярів їх соціального оточення, готовності до отримання нових знань, особливостей взаємодії учасників навчально-виховного процесу.

Актуальність даного дисертаційного дослідження визначається також завданнями переходу на новий зміст і структуру загальної середньої освіти, зниженням вікового порогу шкільного навчання, впровадженням державного стандарту початкової загальної освіти. Таким чином соціальна значущість та недостатнє вивчення проблеми і обумовили вибір теми дисертаційного дослідження “Формування мотивації навчання молодших школярів в умовах особистісно орієнтованої освіти”. Тема входить до плану науково-дослідних робіт кафедри педагогіки Волинського державного університету імені Лесі Українки, затверджена Радою університету (29.01.99р.) та закординована Радою з координації АПН (протокол № 2 від 20.02.2001р.)

Об'єкт дослідження: формування мотивації навчання в навчально-виховному процесі школи.

Предмет дослідження: формування мотивації навчання молодших школярів в умовах особистісно орієнтованої освіти.

Мета роботи: теоретично обґрунтувати і розробити структурно- компонентну модель формування мотивації навчання молодших школярів, та методику впровадження цієї моделі в навчально-виховний процес.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що рівень сформованості позитивної мотивації навчання молодших школярів буде підвищений за умов, якщо:

- забезпечуватиметься цілісне функціонування структурно-компонентної моделі формування мотивації навчання молодших школярів;

- діагностика, корекція, стимулювання наявних в учнів мотивів буде відбуватися з урахуванням завдань особистісно орієнтованого навчання.

Загальна мета та гіпотеза зумовили основні **завдання** дослідження:

- на основі аналізу психолого – педагогічної літератури розкрити вікові особливості мотивації навчання молодших школярів в умовах впровадження особистісно орієнтованої освіти;
- виявити наявні у сучасних учнів молодшого шкільного віку мотиви навчання та стан сформованості мотивації учнів випускних класів початкової школи;
- розробити структурно – компонентну модель формування мотивації навчання молодших школярів, що забезпечуватиме реалізацію провідних тенденцій особистісно орієнтованої освіти;
- експериментально апробувати створену модель та на основі здобутих даних дати практичні рекомендації вчителям початкової школи.

Теоретико-методологічною основою дослідження є: принцип системного підходу до вивчення психолого-педагогічних явищ (Б. Ананьєв, О. Скрипченко та ін.); положення про особистісно орієнтовану освіту, спрямовану на розвиток ціннісно-сислової сфери учнів (І. Бех, Н.Бібік, І.Зязюн, О.Савченко та ін.); положення про взаємозв'язок зовнішніх та внутрішніх умов у формуванні особистісних новоутворень (Г. Костюк, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та ін.); про роль зовнішніх чинників і емоційно-вольової сфери у формуванні потреб, мотивів діяльності людини (С. Максименко, О. Киричук та ін.); стимулюючих можливостей процесів навчання і виховання (М. Вейт, Е. Голант, А. Маркова); професійної підготовки вчителів початкових класів і формування педагогічної майстерності майбутніх вчителів (В.Бондарь, О.Мороз, Н.Ничкало, С.Сисоєва).

У процесі дослідження використовувались теоретичні та емпіричні методи .

Теоретичні: історико-логічний (при вивченні теоретичних засад проблеми формування мотивації навчання); аналіз і синтез (під час визначення напрямків дослідження; обробки та оцінки результатів); побудова аналогій, моделювання (у процесі розробки структурно-компонентної моделі формування мотивації навчання).

Емпіричні: діагностичні (опитування, ситуації вибору, проєктивні методи, соціометрія); обсерваційні (спостереження за поведінкою учнів в процесі навчання); констатуючий та формуючий експерименти; вивчення результатів діяльності школярів; статистичні методи обробки експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження була розгорнута в Луцькій гімназії №18, Майській ЗОШ №1 Республіки Крим, Азовській ЗОШ №1 Республіки Крим, Гуцанській ЗОШ Любомльського району Волинської області, Володимир – Волинській ЗОШ №3, Вишнівській

ЗОШ Любомльського району Волинської області. На всіх етапах дослідження брали участь 350 учнів початкової школи. Окрім того у проведенні дослідно – експериментальної роботи взяли участь 28 вчителів названих вище шкіл.

Організація та етапи дослідження. Дослідження проводилось у чотири етапи впродовж 1996 – 2001 рр.:

1. (1996 – 1997 рр.). – вибір і обґрунтування теми дослідження. Аналіз педагогічної, психологічної літератури з даної проблеми. На цьому етапі було визначено об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, а також експериментальну базу.

2. (1997 – 1998 рр.). – проведення констатуючого експерименту, діагностика рівнів сформованості мотивації навчання дітей. Розробка системи завдань, прийомів та методів формування мотивації навчання молодших школярів.

3. (1998 – 1999 рр.). – проведення формуючого експерименту. Обробка результатів експериментального дослідження.

4. (1999 – 2001 рр.). – проведення аналізу і узагальнення отриманих даних констатуючого та формуючого експериментів, апробація рекомендацій і впровадження їх у практику роботи шкіл. Літературне оформлення результатів дисертаційного дослідження.

Теоретичне значення та наукова новизна дослідження полягає у доповненні теорії навчання науковим обґрунтуванням системи роботи вчителя, спрямованої на формування мотивації навчання, як засобу підвищення успішності та продуктивності інтелектуальної праці в процесі навчання молодших школярів; уточненні змістової та процесуальної основи формування мотивації навчання учнів; у розробці теоретично обґрунтованої моделі формування мотивації навчання, яка містить у собі діагностичну, корекційну, координаційну та кореляційну складові; представленні класифікації дидактичних, психологічних, соціально-педагогічних факторів, які впливають на формування мотивації навчання і є провідними структурними компонентами цієї моделі; визначенні педагогічних умов ефективного функціонування експериментальної структурно – компонентної моделі.

Практичне значення роботи полягає в тому, що створену та доведену до практичної реалізації структурно – компонентну модель формування мотивації навчання можна застосовувати у початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів, а розроблені технологічні прийоми формування мотивації навчання можуть бути використані у роботі не тільки з молодшими школярами, але й з учнями основної та старшої школи.

Особистий внесок автора полягає в опрацюванні основних ідей і положень досліджуваної педагогічної проблеми; у створенні структурно – компонентної моделі формування мотивації навчання, однією з найважливіших ланок якої є стимулювання

мотивів навчання молодших школярів за допомогою запропонованих технологічних прийомів; в організації та проведенні дослідно – експериментальної роботи, визначенні педагогічних умов впровадження експериментальної системи.

Надійність і вірогідність результатів забезпечується теоретичним і методичним обґрунтуванням основних позицій дослідження, застосуванням комплексу методів, які дозволяють провести кореляційний аналіз отриманих даних, відповідають меті й завданням роботи, дають можливість поєднати, статистично обробити та оцінити достовірність кількісних та якісних показників експерименту.

Результати дослідження впроваджено в практику роботи гімназії №18 м. Луцька (довідка № 74 від 5.06.2001 р.), Майської ЗОШ №1 Джанкойського району Республіки Крим (довідка № 189 від 14.06.2001 р.), Азовської ЗОШ №1 Джанкойського району Республіки Крим (довідка № 345 від 14.06.2001р.), Гушанської ЗОШ Любомльського району Волинської області (довідка №124 від 14.05.2001р.), Володимир – Волинської ЗОШ №3 (довідка №97 від 11.05.2001р.), Вишнівської ЗОШ Любомльського району Волинської області (довідка № 42 від 19.04.2001р.).

Апробація роботи здійснювалася через виступи дисертантки з доповідями і повідомленнями на Всеукраїнських науково – практичних конференціях: “Проблеми сучасної педагогічної теорії і практики” (Луцьк, 1998), “Сільська школа: традиції та новаторство” (Луцьк, 2000), “Інноваційна система виховної роботи на основі проектування соціального розвитку особистості” (Луцьк, 2001).

Основні результати дослідження висвітлено у 7 друкованих працях, з них: 3 статті – у збірниках матеріалів конференцій, 4 статті – у наукових фахових виданнях.

Структура дисертації. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (224 найменування), додатків. Загальний обсяг дисертації 210 сторінок, з них 166 сторінок основної частини. Дисертація ілюстрована 12 таблицями на 7 сторінках і 15 рисунками на 8 сторінках.

Основний зміст дисертації

У **вступі** обґрунтовується актуальність дослідження проблеми формування мотивації навчання молодших школярів як засобу підвищення успішності та продуктивності їх інтелектуальної праці під час навчання, формулюється об'єкт, предмет, мета, гіпотеза та завдання дослідження, конкретизуються наукова новизна, теоретичне та практичне значення отриманих результатів, а також подаються відомості про апробацію і впровадження результатів проведеної експериментальної роботи та структуру дисертації.

У першому розділі “Теоретичні засади формування мотивації навчання” розкривається значення мотиваційного компоненту в навчальній діяльності особистості молодшого школяра, аналізуються історичні аспекти піднятої проблеми, співвідносяться поняття мотивів і мотивація, представлені класифікація мотивів навчання, їх функції та етапи становлення, а також вікові особливості мотивації навчання.

З метою реалізації завдань особистісно орієнтованої освіти пріоритетну роль серед основних складових навчальної діяльності (цілемоделююча, мотиваційна, змістова, процесуальна та результативна) необхідно відводити мотиваційному компоненту для підвищення рівня навчальних досягнень учнів молодшого шкільного віку (Ю.Бабанський, Н.Бібік, О.Савченко, В.Онищук). Наявність позитивних мотивів спонукає особистість до якісної, інтенсивної реалізації власних задумів, цілей.

Ще в античну епоху мислителі (Платон, Аристотель, Плутарх, Тацит, Квінтіліан, Сократ) намагались пояснити природу діяння людини в різних життєвих ситуаціях, особливу увагу акцентуючи на особливостях її поведінки під час навчальної діяльності. У середньовічному суспільстві панувала догматична система навчання, яка включала спроби розвитку пізнавальної активності особистості. В епоху Відродження діяння людини розглядаються як такі, що виникли внаслідок її внутрішнього імпульсу, власних міркувань, тому було розпочато вивчення основної мотиваційної суперечності вчинку. В епоху Бароко акцентується увага на “боротьбі мотивів” як рушійної сили вчинків індивіда. Прийняття рішення як особливий принцип мотиваційного компоненту діяння розглядається у XVIII ст. в період Просвітництва. Для XIX – XX ст. характерно дійове визначення вчинку, мотивація трактується як “механізм вибору певної форми поведінки людини (Р. Болес, Е. Десі, Л. Фестінгер, А. Маслоу та ін.)

В результаті аналізу психолого – педагогічної літератури (І.Джидар'ян, С.Занюк, Д. Кікнадзе, О. Леонтьєв, А. Маркова та ін.) було встановлено, що мотивація навчання – це сукупність мотивів навчання особистості, які визначають її ставлення до пізнавальної діяльності та впливають на результативність функціонування її когнітивних процесів.

У багатьох наукових роботах (М. Алексєєва, С. Баранов, Л. Божович, Е. Деци, С. Занюк, В. Леонтьєв, І. Маноха, М. Матюхіна, А. Маркова, О. Скрипченко) розкриті види, рівні, особливості мотивів і мотивації навчання особистості. Ці теоретичні матеріали дозволяють класифікувати всі мотиви навчання за модальністю: на позитивні, нейтральні та негативні, (С. Баранов), за особистісною спрямованістю: на зовнішні й внутрішні (Е. Деци).

Крім того велика кількість наукових досліджень присвячена вивченню змісту мотивів навчання школярів (М. Алексєєва, Л. Божович, О. Скрипченко, Г. Розенфельд) та відповідної класифікації цих мотивів.

У виявлених О.Савченко основних ознаках особистісно орієнтованого навчання підкреслюється значущість мотиваційного компоненту:

- зосередження на потребах учня;
- діагностична основа навчання;
- переважання навчального діалогу;
- співпраця, співтворчість між учнями і вчителями;
- система вибору і відповідальності;
- турбота про фізичне та емоційне благополуччя учнів;
- пристосування методики до навчальних можливостей дитини;
- стимулювання розвитку і саморозвитку учня.

Особлива увага приділяється вивченню динамічної моделі мотиву (В.Леонтьєв), моделі дидактико – методичної системи формування пізнавальних інтересів молодших школярів (Н. Бібік), моделі виникнення нових мотивів діяльності особистості (А. Маркова). На їх основі було встановлено, що формування мотивації навчання молодших школярів потребує реалізації системного підходу з боку вчителів та шкільного психолога, поетапного конструювання шляхів підвищення ефективності даного процесу.

Результати системного аналізу соціальних, педагогічних, психологічних факторів, які визначають ставлення учнів до навчання, а також факторів, що впливають на потреби та мотиви школярів, проведеного Л. Скрипченко, О. Скрипченко, показали, що виникнення та функціонування мотивів навчання в дітей характеризується динамічністю, пов'язаністю з розвитком їх мотиваційної сфери.

У розділі розкрита специфіка мотивації навчання дітей молодшого шкільного віку з метою визначення провідних напрямків, які забезпечують ефективність функціонування суб'єкт-суб'єктних взаємин між вчителем і учнем, що покладено в основу завдань особистісно орієнтованої освіти. Результати досліджень Н. Головань, І. Дубровіної, М. Дригус, О. Шабаліної, Г. Щукіної свідчать про наявність у більшості учнів цієї вікової категорії широких пізнавальних та соціальних мотивів навчання. Характерна для першокласників орієнтація на зовнішні формальні сторони шкільного життя поступово зникає, а з'являються і до кінця навчання в початковій школі підсилюються навчально – пізнавальні мотиви, мотиви соціального співробітництва.

Таким чином, завдяки аналізу психолого – педагогічної літератури були визначені науково – теоретичні підходи вивчення досліджуваної проблеми, розкриті вікові особливості мотивації навчання молодших школярів, що дало підставу для виокремлення діагностичного,

корекційного та стимулюючого етапів структурно компонентної моделі формування мотивації навчання та проведення відповідної експериментальної роботи.

У **другому розділі** “Стан сформованості мотивації навчання молодших школярів в масовому педагогічному досвіді” описані результати констатуючого експерименту, в основу якого покладено дослідження мотивації навчання дітей у співставленні з даними успішності їх навчання.

Типологія функціонування педагогічних впливів на інтелектуальну діяльність дітей представляє собою сукупність дидактичних факторів, які зумовлюють ставлення кожної особистості учня до навчально – виховного процесу в школі. Аналіз психолого – педагогічної літератури (М. Матюхіна, А. Маркова, М. Дригус, Н. Єлфімова та ін.), спостереження за процесом пізнавальної діяльності молодших школярів та практичний досвід автора дозволили визначити з врахуванням ознак особистісно орієнтованого навчання (О.Савченко) серед дидактичних факторів такі: 1) планування та поєднання вчителем структурних елементів уроку, підбір дидактичних завдань; 2) організація навчальної діяльності дітей на уроці; 3) контроль та аналіз інтелектуальної праці учнів на уроці.

Для оцінки стану сформованості мотивів навчання молодших школярів під впливом визначених дидактичних факторів була використана п'яти складова система градації рівнів мотивації. Рівні сформованості мотивації визначалися за наступними критеріями:

- **емоційно-ціннісний** (виокремлення якого пов'язано з інформаційною теорією емоцій як відображення відношення між величиною потреби та ймовірністю її задоволення (П.Сімонов));

- **якісно-процесуальний** (в основу якого покладена оцінка способів реалізації особистістю навчальних дій (І. Маноха));

- **дієво-продуктивний** (який полягає у розкритті індивідуального досвіду особистості молодшого школяра у здійсненні пізнавальної та перетворюючої активності (І. Маноха)).

Для учнів з високим рівнем характерні прояви позитивних емоцій, почуттів в ході виконання всіх дидактичних завдань, запланованих та включених в структуру уроку вчителем; здатність до самоорганізації власної навчальної діяльності, адекватна реакція на аналітико–оцінні судження вчителя та на виставлену ним оцінку;

- **у школярів з вище середнього рівнем мотивації** позитивні емоції щодо запланованих та включених в структуру уроку завдань проявляються ситуативно, залежно від потенційних індивідуальних можливостей, їх виконання, тощо; спостерігається прагнення відповідати вимогам вчителя щодо організації навчальної діяльності на уроці; вони поступово компенсують прогалини у знаннях відповідно до аналітико – оцінних суджень вчителя з метою подальшої самореабілітації, але позитивні оцінки іноді спричиняють зниження

пізнавальної активності, оскільки справляють враження певної компетентності у навчальному матеріалі;

- **діти із середнім рівнем мотивації** вимушено працюють над завданнями, які пропонуються на уроці для виконання, не прагнуть швидше завершити роботу; в них не достатньо сформовані організаційні звички, потребують нагляду з боку вчителя; компенсують недоліки у навчальній роботі тільки під контролем вчителя;

- **в учнів з нижче середнього рівнем мотивації** переважає байдужість до включених в структуру уроку дидактичних завдань; в процесі навчальної діяльності розсіяні, незібрані, не завжди реагують на вимоги вчителя щодо організації пізнавального процесу; для них характерна відсутність сумлінного ставлення до роботи над помилками, навіть під контролем вчителя;

- **у школярів з низьким рівнем мотивації** міміка, жести виражають антипатичне ставлення до запланованих вчителем завдань, зовсім відсутні організаційні звички, вони не намагаються виправити власні помилки.

В констатуючому експерименті брали участь 279 учнів трирічної початкової школи (оскільки на час проведення експерименту ще не відбулося масового переходу на чотирирічну початкову освіту), з них 96 учнів перших класів, 93 – других, 90 – третіх. Результати лонгітюдного спостереження за молодшими школярами, бесіди з учнями та їх вчителями свідчать, що 12,7% досліджуваних (з них 6,09% - учнів перших класів, 3,57% - других та 3,04% - третіх) мають високий рівень мотивації навчання, 26,3% (з них 10,49% -учнів перших класів, 8,57% - других та 7,24% - третіх) – вище середнього, 32,98% (з них 9,82% – учнів перших класів, 12,49% - других та 10,67% - третіх) – середній, 17,83% (з них 4,06% - учнів перших класів, 5% - других, 8,77% - третіх) – нижче середнього, 10,19% (з них 2,04% – учнів перших класів, 3,57% - других, 4,58% - третіх) – низький. Загальний стан сформованості мотивації навчання досліджуваного контингенту можна вважати умовно задовільним, та все ж представлені показники свідчать про необхідність їх підвищення. Це пояснюється тим, що в третьому класі значно менша кількість учнів з високим та вище середнього рівнями мотивації навчання. Крім того, отримані дані були співвіднесені з оцінками в табелях успішності навчання досліджуваних, а це дозволило встановити, що чим гірша успішність навчання молодших школярів, тим нижчий рівень їх мотивації, і навпаки, чим краща успішність – тим вищий рівень мотивації. На основі цього було зроблено висновок про необхідність систематизації педагогічних впливів на мотивацію навчання школярів з метою підвищення продуктивності та успішності інтелектуальної праці учнів на уроці.

У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури (Е. Ваппер, А. Санько, Л. Скрипченко, О. Скрипченко) та вивчення досвіду вчителів початкової ланки визначено, що

пріоритетну роль в організації такого системного педагогічного підходу відіграє врахування зовнішніх (дидактичних та соціально-педагогічних) й внутрішніх (психологічних) факторів формування мотивації навчання. У ході констатуючого експерименту акцентувалась увага не тільки на вказаних вище дидактичних факторах формування мотивації, а й на соціально-педагогічних: сім'я, колектив, засоби масової інформації, дошкільні, позашкільні установи; психологічних: дошкільна мотиваційна готовність; сформованість вольових зусиль, індивідуальні та вікові особливості учнів.

Слід відзначити, що особливе значення у науковій літературі (В. Давидов, А. Дусавицький, А. Калчов, С. Корнієнко) та в практичній педагогічній діяльності відводиться таким чинникам (серед соціально-педагогічних і психологічних):

- сім'я та колектив учнів класу (на основі їх задовольняється потреба у спілкуванні, створюється поле для становлення власної соціальної позиції тощо);
- вольове зусилля (оскільки воно відіграє велику роль у виникненні і функціонуванні мотивів);
- дошкільна мотиваційна готовність (тому що вона є фундаментальною основою для зміцнення або формування бажаних мотивів навчання).

Результати та методики вивчення особливостей впливу цих чинників на мотивацію навчання молодших школярів (279 учнів) представлені таблицею 1.

Як бачимо, не для всіх учнів створені сприятливі умови в сім'ї та колективі для підвищення рівня мотивації та успішності навчання; у більшій частині досліджуваних виявлено низький рівень сформованості вольових якостей; велика кількість першокласників приходить до школи недостатньо мотиваційно підготовленими, або зовсім не підготовленими, що свідчить про необхідність створення спеціальної моделі формування мотивації навчання молодших школярів.

В результаті проведених досліджень ми дійшли висновку про реальну можливість розв'язання педагогічної проблеми підвищення успішності навчання молодших школярів шляхом формування мотивації навчання з урахуванням зовнішніх умов, які детермінують цей процес.

Третій розділ “Структурно-компонентна модель формування мотивації навчання молодших школярів в системі особистісно орієнтованої освіти” присвячено обґрунтуванню концепції формуючого дослідження, розкриттю її компонентів.

Під поняттям структурно-компонентна модель формування мотивації навчання ми розуміємо сукупність систематизованих педагогічних впливів на компоненти формування мотивації навчання (дидактичні, соціально-педагогічні, психологічні чинники) з метою підвищення успішності та продуктивності інтелектуальної праці учнів в процесі отримання

ними знань, вироблення вмінь і навичок. Апробація моделі, впровадження її в педагогічну діяльність вимагає концептуального опису її етапів та взаємодії компонентів.

На рис. 1 представлено модель формування мотивації навчання молодших школярів.

Провідними завданнями першого і другого етапу функціонування поданої моделі є такі:

- вивчити стан сформованості мотивації навчання в молодших школярів;
- з'ясувати умови, в яких сформувалась мотивація і визначити домінуючі фактори, які спричинили виникнення і функціонування наявних в учнів мотивів навчання;
- скоректувати вплив домінуючих чинників на мотивацію навчання молодших школярів.

З метою реалізації діагностичного етапу структурно-компонентної моделі можна використати методики, за якими проводився констатуючий експеримент та їх модифікації. Визначити домінуючі фактори мотивації навчання школярів ми пропонуємо або на основі факторного аналізу, або за допомогою використання проективної методики незакінчених речень М. Матюхіної. “Хочу вчитися, щоб ...”, “Я розумію, що учень ...” і т.п., на

Таблиця 1

Методики і результати вивчення особливостей впливу основних соціально-педагогічних і психологічних чинників на мотивацію навчання молодших школярів¹

Фактори	Методики	Результати
	Соціально-педагогічні чинники	
Сім'я	1. <u>Опитування</u> учнів (279 респондентів). З метою отримання відвертих відповідей запитання об'єднувались в блоки (по 5). Перший блок запитань допомагав виявити мотиви соціальної ідентифікації з батьками, другий—самореабілітації перед батьками, третій—мотивів матеріального заохочення, четвертий—мотивів, пов'язаних з уникненням покарання.	Позитивні мотиви (соціальної ідентифікації, самореабілітації) 72 %
		Нейтральні мотиви (матеріального заохочення) 19 %
		Негативні мотиви (уникнення покарання) 9 %

Колектив	1. <u>Соціометрія</u> (279 респондентів). На аркуші паперу учні повинні були записати прізвища тих однокласників, з якими вони б хотіли сидіти за партою в першу, другу і третю чергу. У випадку, коли діти відмовлялися вибирати сусідів по парті, їм потрібно було здати чистий аркуш.	Лідери	18,2 %
		Учні, які мають середній статус	70,7 %
		Ізольовані учні	9,1 %

¹ Зауважимо, що в таблиці розкриття показників дослідження на класи (1,2,3,) не представлено, оскільки метою проведеного експерименту не було вивчення динаміки впливу на мотивацію навчання молодших школярів основних факторів

Колектив	2.Індивідуальне <u>опитування</u> (279 респондентів). Успішно контактують		
	Питання спрямовані на виявлення прагнень зі всіма учнів співпрацювати, спілкуватись з однокласниками однокласниками, проводити з ними вільний час.	Успішно контактують з деякими однокласниками	11 % 60 %
		Намагаються уникати контактів з однокласниками	29 %
Вольові якості	Психологічні фактори		
	<u>Спостереження</u> (279 респондентів) за проявом вольових рис характеру в процесі вибору і виконання завдань, різних за рівнем складності .Характеристика рівнів сформованості вольових якостей:	Високий рівень	18 %
	високий–вибрали і подолали труднощі у розв’язанні важких завдань; середній – вибрали спочатку важкі завдання, але потім попросили замінити їх на легші і виконали ці легші завдання; низький – відразу вибрали легші завдання і їх виконували.	Середній рівень	15 %
		Низький рівень	67 %

Дошкільна мотиваційна готовність	Бесіда з учнями перших класів (96 респондентів) (за методикою Г. Іванової). Характеристика рівнів дошкільної мотиваційної готовності: високий рівень – позитивне ставлення до навчання в школі, інтерес до змістової сторони навчання; середній рівень – байдуже ставлення до навчання в школі; орієнтація на формальні сторони навчання; низький – негативне ставлення до навчання в школі.	Високий рівень	34%
		Середній рівень	58,8 %
		Низький рівень	7,2 %

на основі чого можна судити про найбільш вагомі причини виникнення і функціонування мотиву. Для корекції впливу домінуючих факторів на мотивацію навчання молодших школярів в розділі даються рекомендації вчителям:

- відповідно до дидактичних завдань, які вчитель планує виконати на кожному етапі уроку, йому паралельно необхідно ставити завдання, спрямовані на формування та підсилення мотивації навчання в школярів;

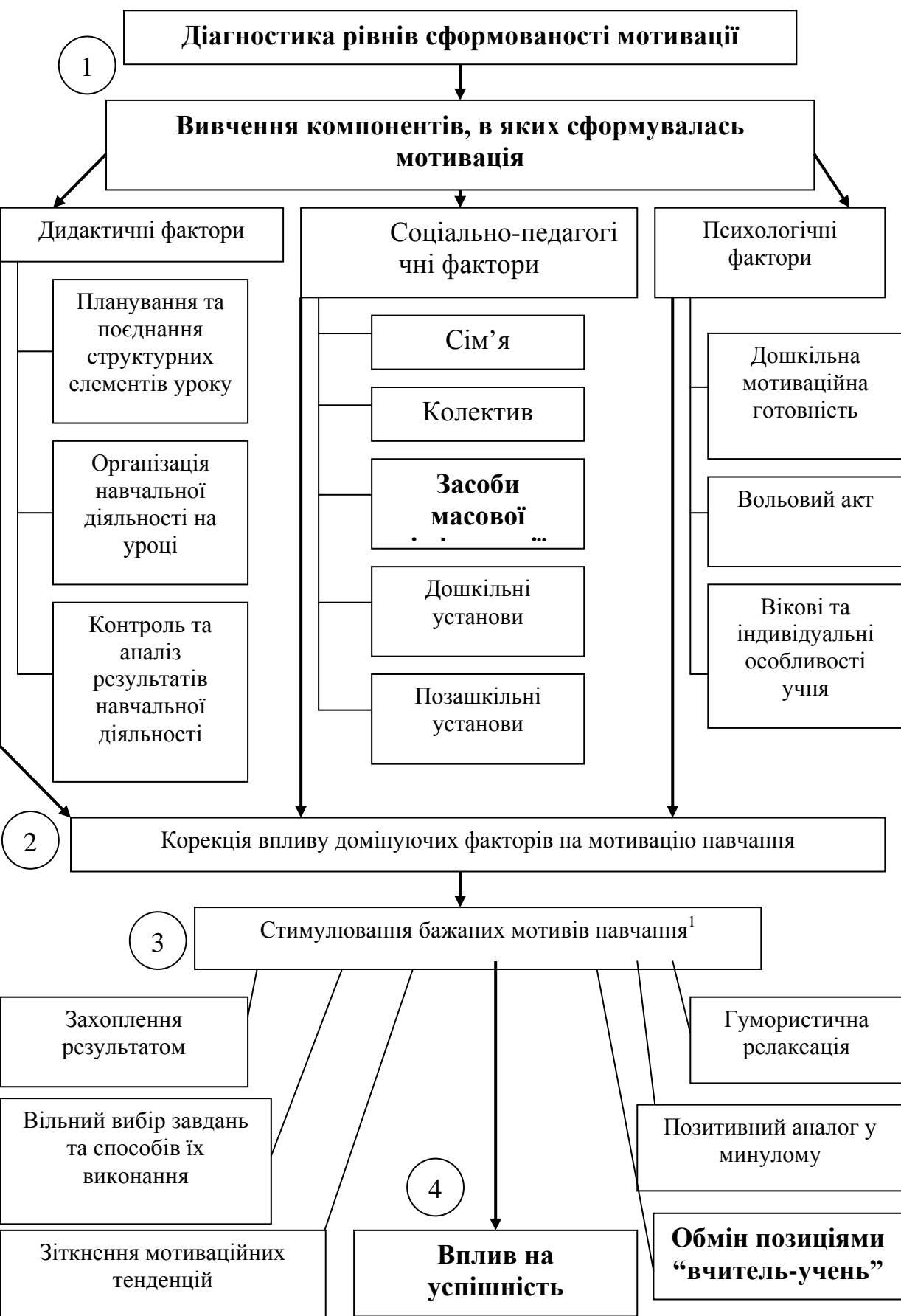

Рис. 1 . Структурно-компонентна модель формування мотивації навчання молодших школярів.

- виставлення оцінки за усну відповідь або повідомлення результатів за письмову роботу повинно супроводжуватись відповідною аргументацією;

- частіше на уроці використовувати колективні форми роботи, оскільки це дозволить не тільки навчити школярів співпрацювати, розподіляти обов'язки на шляху до отримання колективного продукту діяльності, але й згуртує членів класного колективу;

- співпрацювати з батьками, частіше проводити дні відкритих дверей, що дозволить батькам отримати уявлення про навчальні досягнення своєї дитини, самим оцінити її роботу на уроці;

- корекція недостатньої дошкільної мотиваційної готовності (або неготовності) учнів повинна відбуватись не тільки через створення умов для швидкої їх адаптації, але й для компенсації наявних прогалин у знаннях;

- розвивати волюві зусилля школярів, пропонуючи їм цікаві та водночас складні завдання.

Отже, в третьому розділі на основі результатів констатуючого експерименту (описаного в другому розділі) побудована модель формування мотивації навчання, а також розкрито діагностичний та корекційний етапи її впровадження в педагогічну діяльність. Стимулюючий етап, який розглядається нами як найбільш дієвий по відношенню до інших складових загальної моделі, предметно описується в четвертому розділі.

Четвертий розділ: “Експериментальна перевірка ефективності функціонування структурно-компонентної моделі формування мотивації навчання молодших школярів в умовах впровадження особистісно орієнтованої освіти” присвячено аналізу та доведенню взаємодії та взаємовпливу основних етапів структурної моделі та шляхів технологічного забезпечення її функціонування. Пріоритетним завданням стимулюючого етапу побудованої моделі (див. рис. 1) є формування в учнів пізнавальних мотивів, що спрямовують активність школярів на змістові та процесуальні сторони навчання.

З метою підвищення ефективності реалізації педагогічної діяльності, що стимулює виникнення в учнів пізнавальних мотивів, були запропоновані наступні технологічні прийоми:

1) Прийом **“захоплення кінцевим результатом діяльності”**, в основу якого покладена концентрація уваги особистості школяра на продукт діяльності, який би відповідав тому зразку, що собі уявляє учень, або той, що запропонував для наслідування вчитель. Реалізація даного прийому відбувається через “проходження” учнем мобілізуючого етапу (мета якого актуалізувати, цілеспрямувати потребу в отриманні бажаного результату), практичного етапу (безпосереднє виконання роботи) та підсумкового етапу (встановлення відповідності даного результату зразку);

2) Прийом **“Вільний вибір завдань та способів їх виконання”** дає можливість не тільки проявити творчі здібності, виконати завдання легші за змістом тощо, але й поступово наблизити учнів до роботи над складнішими завданнями. Вибір учнями завдання та способу його виконання зумовлений попередніми їх досягненнями або невдачами: отримання негативного результату приводить до пошуку в майбутньому легших вправ, задач, прикладів, а позитивного – важчих.

3) Прийом **“Зіткнення мотиваційних тенденцій”** спрямований на розвиток волі школярів. В основу цього прийому покладено моделювання спеціальних ситуацій, які нашоухнуть особистість учня на відстоювання своєї позиції. На шляху до отримання загальноприйнятого рішення кожна дитина аналізує власну концепцію щодо піднятого питання, і якщо переконується у своїй неправоті, приймає думку інших або знаходить свій спосіб розв’язання проблемної ситуації та аргументує його всім.

4) **Гумористична релаксація** особливо важлива під час проведення уроків у початковій школі, оскільки надає можливість учням зняти напруженість, у ненав’язливій та непрямій формі зрозуміти на негативні риси характеру членів класного колективу, створити сприятливі психологічні умови для подальшої інтелектуальної роботи.

5) Успішна реалізація прийому **“Позитивний аналог у минулому”** передбачає створення сприятливих умов для формування в свідомості учнів оптимістичної позиції через концентрацію уваги школярів на їх досягненнях у минулому. Таким чином, у дітей з’являється бажання вирішувати ще складніші проблемні ситуації, розв’язувати важчі задачі тощо.

6) Застосування прийому **“Обмін позиціями “вчитель-учень”** сприяє активізації уваги дітей на особливостях викладання програмного матеріалу вчителем, прагненню здобути максимум знань з метою репрезентації своїх можливостей серед однокласників.

Охарактеризовані прийоми розгортають перспективу для внутрішньої стимуляції пізнавальних мотивів у школярів через створення сприятливих зовнішніх умов.

Четвертий етап структурно-компонентної моделі є підсумковим, оскільки на ньому співвідносяться нові показники сформованості мотивації та рівня успішності навчання молодших школярів.

У цьому розділі також описані результати формуючого експерименту, який проводився протягом 1998 – 2001 навч. р. р. Для цієї роботи було виділено два класи: експериментальний (32 учні) та контрольний (29 учнів), які характеризувались приблизно однаковими якісними, кількісними показниками за підсумками констатуючого зрізу.

Упродовж формуючого етапу дослідження педагогами в роботі з дітьми експериментального класу впроваджувалась структурно – компонентна модель формування мотивації навчання молодших школярів. Із урахуванням рівнів сформованості мотивації

навчання досліджуваних створювались умови для зміцнення, актуалізації, корекції наявних мотивів в учнів. Особливе значення приділялось:

- Підбору дидактичних завдань, які дозволяли викликати інтерес до змісту навчального матеріалу.
- Такому поєднанню структурних елементів уроку, яке б забезпечувало виникнення інтересу до процесуального аспекту навчання.
- Відведенню особливого значення творчим та неоднотипним завданням.
- Підтримці успіхів дітей в навчанні та на основі цього активізації потенційних можливостей учнів.

Аналіз результатів формуючого експерименту довели його ефективність, про що свідчить суттєве підвищення рівнів сформованості мотивації навчання молодших школярів експериментального класу (див. таблицю 2).

Таблиця 2

Якість сформованості мотивації навчання в учнів експериментального та контрольного класів до експерименту і після експерименту

Класи	Кількість учнів з вище середнього та високим рівнем мотивації				Експериментальний ефект	
	До експерименту		Після експерименту			
	абс.	у %	абс.	у %	абс.	у %
Контрольний (29 уч.)	17	58,6	19	65,51	2	6,91
Експеримен. (32 уч.)	18	56,2	27	83,75	9	27,55

Отримані результати підтвердили висунуту гіпотезу та дозволили зробити загальні висновки.

Висновки

У дисертації розгорнуто теоретичне узагальнення і практичне вирішення наукової проблеми підвищення успішності навчання молодших школярів, що виявляється в формуванні їхньої мотивації навчання.

1. Процес підвищення успішності навчання молодших школярів потребує систематизації педагогічних впливів на мотиви навчання дітей.
2. Успішність та мотивація навчання тісно взаємопов'язані, оскільки мотиви навчання визначають активність, дієвість учнів на уроці. Від особливостей сформованості

мотивації залежить ставлення учнів до запланованих та включених в структуру уроку завдань, до вимог вчителя щодо організації навчальної діяльності учнів на уроці, до оцінки вчителем результатів навчальної діяльності школярів.

3. Велике значення у формуванні мотивації навчання молодших школярів відіграють зовнішні (дидактичні, соціально – педагогічні) та внутрішні (психологічні) фактори, що спричиняють виникнення мотивів. Діагностика, корекція впливу цих факторів є фундаментальною основою для формування мотивів навчання у школярів.

4. Стимуляція мотивації навчання передбачає зміцнення та формування пізнавальних мотивів учнів шляхом:

- орієнтації дітей на кінцеві результати навчальної діяльності, використання випереджувального навчання (коли вчитель відводить на уроках час для націлення дітей на той матеріал, що буде вивчатися, дозволяє опрацьовувати нові завдання, які в змозі вони виконати);
- відмови від директивних підходів щодо організації навчальної діяльності школярів, надання їм можливості вибору завдань та способів їх виконання;
- розвитку вольових рис характеру учнів (спроможність дітей відстояти свою думку та аргументувати її; здатність подолати труднощі для досягнення поставленої мети тощо);
- підтримання оптимального рівня пізнавальної активності учнів через концентрацію їх уваги на минулі досягнення, та на основі цього формування в них впевненості у можливості результативного виконання завдань в майбутньому;
- ліквідації уявлень вчителя про учня як пасивного слухача готової інформації (дозволяти дітям самим побути в ролі вчителя, цим самим наштовхнути на пошук нових літературних джерел, надати можливість оцінити свою роботу та роботу інших і т. п.);

5. Підвищення рівня успішності навчання молодших школярів вбачаємо у формуванні мотивації навчання за спеціально побудованою структурно – компонентною моделлю, яка містить у собі діагностичний, корекційний, стимулюючий (або координаційний) та підсумковий (або кореляційний) етапи, основними компонентами якої визначено дидактичні, соціально – педагогічні та психологічні фактори мотивації навчання. Ефективність впровадження створеної моделі досягається шляхом:

- дотримання вчителем послідовності педагогічних впливів на мотивацію та успішність навчання школярів відповідно до побудованої системи;
- реалізації диференційованого підходу до учнів з різним рівнем сформованості мотивації у роботі за структурно – компонентною моделлю;
- своєчасної фіксації результатів проведення кожного етапу системи;

- прогнозування особливостей реакції учнів на запропоновані у моделі педагогічні впливи.

Проведене дослідження не претендує на вичерпне розв'язання багатопланової проблеми підвищення успішності навчання молодших школярів через формування їхньої мотивації навчання. Подальшого вивчення потребують питання організації індивідуальної роботи, спрямованої на підвищення продуктивності інтелектуальної праці учнів з низькою успішністю навчання; формування мотивації навчання школярів при вивченні окремих навчальних дисциплін та інші.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях:

1. Гузенко О.А. Роль сім'ї у формуванні позитивної мотивації навчання молодших школярів // Проблеми педагогічних технологій: Зб. наук. пр. – Луцьк –2000. –Вип. 2. –С. 179-183.
2. Гузенко О.А. Змістові та процесуальні аспекти формування пізнавальної мотивації в дітей на уроках в початковій школі // Проблеми педагогічних технологій: Зб. наук. пр. –Луцьк – 2001. – Вип.. 1. –С. 95-99.
3. Гузенко О.А. Особливості формування мотивації навчання молодших школярів під впливом соціально-педагогічних факторів // Проблеми педагогічних технологій: Зб. наук. пр. –Луцьк –2000 – Вип.. 4. – С. 167-170.
4. Гузенко О.А. Проблема формування мотивації навчання у сучасній школі // Педагогічна теорія та педагогічний досвід: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 17-19 грудня 1998 року. –Луцьк: ред. вид. відділ “Вежа” Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 1999. –С. 35-38.
5. Гузенко О.А. Шляхи проведення дошкільної пропедевтичної роботи в умовах сільських шкіл як засіб підвищення мотивації навчання учнів перших класів // Сільська школа: традиції та новаторство: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 24-25 жовтня 2000 року. – Луцьк: Вид-во “Надстир’я”.- 2001. – С. 43-46.
6. Гузенко О.А. Дидактичні умови підвищення рівня пізнавальної мотивації молодших школярів // Проблеми педагогічних технологій: Зб.наук.пр. – Луцьк – 2001. – Вип.2. – С. 44-48.
7. Гузенко О.А. Шляхи та умови ефективного формування мотивації навчання молодших школярів // Інноваційна система виховної роботи на основі проектування соціального розвитку: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 1-2 березня 2001 р. – Луцьк: Волинський обласний навчально-методичний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів, 2001, - С.41-46.

Анотації

Гузенко О.А. Формування мотивації навчання молодших школярів в умовах особистісно орієнтованої освіти. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2002.

Дисертація присвячена проблемі формування мотивації навчання в молодших школярів, як засобу підвищення рівня успішності їхнього навчання. Проаналізовано стан досліджуваної проблеми в педагогічній науці та практиці. На основі ознак особистісно орієнтованого навчання розроблена, обґрунтована та доведена до практичної реалізації структурно-компонентна модель формування мотивації навчання молодших школярів, основними етапами функціонування якої є діагностика, корекція та стимуляція мотивів навчання. Доведено, що підвищенню рівня мотивації та внаслідок цього успішності навчання в дітей початкової школи сприяє: використання можливостей змісту навчального матеріалу вчителем; системне планування та ефективне поєднання структурних елементів уроку, вдала організація інтелектуальної праці учнів та аргументоване, об'єктивне оцінювання результатів пізнавальної діяльності школярів; координація класоводом впливу основних соціально-педагогічних та психологічних факторів на мотиваційну сферу учнів. Основні положення та рекомендації, методика реалізації індивідуальних підходів, технологічних прийомів формування мотивації навчання молодших школярів впроваджені у практичну діяльність загальноосвітніх шкіл, гімназій.

Ключові слова: мотивація навчання, особистісно орієнтована освіта, успішність навчання, структурно-компонентна модель, планування, організація та оцінювання результатів навчання.

Гузенко Е.А. Формирование мотивации обучения у младших школьников в условиях личностно-ориентированного образования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.09. – теория обучения. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2002.

Работа посвящена исследованию проблемы формирования мотивации обучения младших школьников как средства повышения их успеваемости.

Актуальность исследования обусловлена социально-политическими, экономическими и культурными процессами, которые функционируют сегодня в Украине, объективной необходимостью повышения уровня успеваемости обучения младших школьников.

Мотивация обучения рассматривается как совокупность мотивов обучения личности, которые определяют её отношение к познавательной деятельности и влияют на результативность функционирования её когнитивных процессов.

В диссертации рассмотрены исторические аспекты и научные предпосылки формирования мотивации обучения младших школьников. Представлен обзор исторической, научно-педагогической и психологической литературы по данной проблеме. Обоснована необходимость формирования мотивации обучения младших школьников как средства повышения успеваемости и продуктивности интеллектуальной работы учеников во время обучения. Выявлены уровни и критерии сформированности мотивации обучения. На основе каких исследовано состояние сформированности мотивации обучения младших школьников. Констатация результатов исследования убеждает в необходимости проведения формирующего эксперимента.

Автором разработана структурно-компонентная модель формирования мотивации обучения младших школьников, которая представляет собой совокупность систематизированных педагогических влияний на компоненты формирования мотивации обучения (дидактические, социально-педагогические, психологические факторы) с целью повышения успеваемости и продуктивности интеллектуальной работы учеников во время обучения.

Основу представленной модели составляют следующие этапы: диагностический, коррекционный, стимулирующий и итоговый. Особое внимание акцентируется на стимулирующем этапе, поскольку эффективность его проведения зависит от умения учителя реализовать в практической деятельности технологические приёмы, которые по мнению автора, помогают активизировать познавательные мотивы у учеников.

В ходе исследования выявлены основные условия эффективной реализации структурно-компонентной модели формирования мотивации обучения младших школьников: а) последовательность педагогических влияний на мотивацию и успеваемость обучения школьников соответственно с представленной системой; б) реализация дифференцированного подхода к ученикам с разным уровнем сформированности мотивации в работе по структурно-компонентной модели; в) своевременная фиксация результатов проведения каждого этапа модели; г) прогнозирование особенностей реакции учеников на предложенные в диссертационной работе способы педагогического влияния на мотивацию обучения школьников.

В процессе исследования проведена экспериментальная проверка разработанной модели. Результаты формирующего эксперимента свидетельствуют о том, что качественные показатели сформированности мотивации в экспериментальном классе значительно выше, чем контрольном классе, а это даёт возможность утверждать, что реализация системного подхода в работе учителя над формированием мотивации обучения школьников имеет огромное значение.

В заключении автором даны основные выводы и предложения по усовершенствованию процесса формирования мотивации обучения младших школьников.

Ключевые слова: мотивация обучения, личностно ориентированное образование, успеваемость обучения, структурно-компонентная модель; планирование, организация и оценка результатов обучения.

Guzenko O. A. The formation of motivation of studying junior pupils in conditions of individual oriental education.— Manuscript.

Thesis on getting a scientific degree of Doctor of pedagogical sciens in speciality 13.00.09 – the theory of studies. National Pedagogical University named after M.P.Dragomanov, Kiev, 2002.

Thesis is devoted to a problem of forming motivation in junior pupils studies. The state of investigating problem is analysed and the structural-componental model of main factors influence on studies motivation of junior pupils is formulated. The formulation of the last one stipulates a studies degree of children. The technology of forming studies motivation of junior pupils is made and is theoretically formulated and it is tested by experimental way. It is proved that the next factors influence on improving the degree of motivation and as a result of that on studies in junior pupils: using contents opportunities of teaching material by the teachers; regular planning and effective uniting of structural elements of a lesson; right – organization of intellectual pupils work and well-reasoned objective appraising of results of cognitive pupils activity; coordination of influence of main social-pedagogical and psychological factors on pupils motivational area. Main points and recommendations, methods of realization of individual ways, new ways of forming motivation in junior pupils studies are put into practice in schools and gymnasiums.

Key words: studies motivation; performance in studies; individual approach; planning, organization and assessing of studies results.

Підписано до друку 04.01.2002 р. Формат 60х90/16

Ум. друк. арк. 1,9 Обл.-вид. арк. 1,9.

Тираж 100. Зам. 14.

Віддруковано СП “Інтертехнодрук”,

салон “Техніка для бізнесу”,

м.Київ, вул. Ярославів Вал, 26, т. 224-33-46